

5. Інструктивно-методичні вказівки шкільним інспекторам і завідуючим початкових шкіл для проведення виховання тіла школярів // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 67, арк. 204–205 зв.

6. Список вчителів, призначених на роботу на 1942–1943 рр. до шкіл міста Кам'янського // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 32, арк. 7–17.

7. Учебний план народної школи // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 67, арк. 218 зв.

8. *Єржабкова Б.* Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр. у світлі німецьких документів [Текст] / Б. Єржабкова. – К. : Наукова думка, 2008. – 272 с.

9. *Самойленко О.* Життя Кам'янського під грифом «таємно» [Текст] / О. Самойленко // *Ведомости.* – 1999. – 3 ноября. – С. 6.

10. *Слоневский О.* Оккупационный выпуск института / О. Слоневский // *Ведомости.* – 2001. – 20 июня. – С. 6.

11. *Яценко Л.* Дух ушедшей эпохи [Текст] / Л. Яценко, А. Слоневский. – Днепродзержинск : Изд. дом «Андрій», 2007. – 372 с.

Надійшла до редколегії 06.11.10

УДК 94 (477) – 054.62 » 1920/1934»

Б. В. Чирко

Академія муніципального управління

НІМЕЦЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОЛОНІЇ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ РАДЯНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглянуто деякі напрямки радянської аграрної політики у 1920–1930-х роках, доля німецьких сільськогосподарських колоній в Україні за умов хлібозаготівель, колективізації та голодомору 1932–1933 років. Розкриваючи зазначені проблеми, автор зосереджує увагу на дослідженні архівних документів, частина яких вводиться у науковий обіг вперше.

Ключові слова: етнічні групи, репресії, голод, національні меншини, організації хлібозаготівель.

Рассмотрены некоторые направления советской аграрной политики в 1920–1930-х годах, судьбы немецких сельскохозяйственных колоний в Украине в условиях хлебозаготовок, коллективизации и голода 1932–

1933 годов. Раскрывая указанные проблемы, автор сосредоточивает внимание на исследовании архивных документов, часть которых вводится в научный оборот впервые.

Ключевые слова: этнические группы, репрессии, голод, национальные меньшинства, организации хлебозаготовок.

Some areas of the Soviet Agricultural Policy in the 1920–1930, the fate of the German agricultural colonies in Ukraine in terms of grain procurement, collectivization and the famine of 1932–1933 are discussed. Revealing these problems the author focuses on study of archival documents, some of which are introduced into scientific circulation for the first time.

Key words: ethnic groups, repression, famine, ethnic minorities, the organization of grain procurement.

Der Beitrag ist einigen Richtungen in der sowjetischen Agrarpolitik der 1920–1930er Jahre und dem Schicksal der deutschen Landwirtschaftskolonien in der Ukraine während der Getreidebeschaffungskampagnen, der Kollektivierung und des Hungers der Jahre 1932–1933 gewidmet. Bei der Behandlung der genannten Fragen konzentriert sich der Autor auf die Erforschung von aufschlussreichen Archivdokumenten, die zum Teil erstmalig in die Forschung einbezogen werden.

Schlagwörter: ethnische Gruppen, Repressionen. Hunger, nationale Minderheiten, Organisation der Getreidebeschaffung.

Історія німецької етнічної групи, її соціально-культурне та релігійне становище займає значне місце в етнічній історії українського суспільства. Проте особливе місце в житті німецьких колоністів відігравали соціально-політичні та інші процеси, що відбувалися в Україні протягом 20–30-х років ХХ століття. Як відомо, відповідно до рішень Х та ХІІ з'їздів РКП(б) державна етнополітика УСРР здійснювалася по двох основних напрямках, а саме – українізації та заходах щодо національних меншин. У рамках цієї політики у 1920-х роках була сформована система національних адміністративно-територіальних одиниць, учбових закладів, викладання в яких здійснювалося як українською мовою, так і мовами десятків інших етнічних спільнот. Однак у подальшому, з остаточним утвердженням тоталітарного режиму, ситуація в етнічній сфері кардинально змінюється. Поступово згортається політика українізації, посилюється кампанія боротьби з «націоналістичними» та «антирадянськими» елементами з середовища національних меншин. У 1937 році влада заявила про існування в Україні «шкідницьких націй», до яких у першу чергу відносили німців, поляків та представників ряду інших етнічних груп.

Трагедія національних меншин, які зазнали репресій та ліквідації інститутів національно-культурного розвитку, відбувалася на тлі страшного горя, що спіткало всі народи України – голодомору 1932–1933 років. Це лихо було результатом злочинних методів проведення хлібозаготівель, здійснення нелюдської аграрної політики. Свідченням того, як здійснювалися хлібозаготівельні кампанії, в тому числі і в районах компактного проживання національних меншин, є величезний масив архівних матеріалів, опублікованих документів та спогадів очевидців, яким вдалося пережити цю трагедію. Наведемо витяги з листа, який було надіслано з Новокраснівської німецької сільської ради. Зазначимо, що авторкою його була мешканка села Калинівка О. Велемт – член Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. В листі, надісланому до приймальної ВУЦВК (лютий 1932 року) зазначалося: «Повідомляю Вас про роботу хлібозаготівлі (редакцію тексту залишаємо в оригіналі. – Авт.) у Новокраснівській сільраді, план по сільраді виконаний на 93,2 %, всі продукти, весь фураж, всі фонди, які тільки можна назвати зерном, вивезли геть, тільки одне насіння по п'ять пудів на га залишили. Для коней ми маємо силос, але для людей я не можу собі уявити, де взяти хліба, організували кухню, мобілізуємо від членів (колгоспу. – Авт.) всі продукти, але хліба немає, а хлібозаготівлю не виконали» [1, арк. 371–371 зв.]. І далі стосовно «методів» здійснення хлібозаготівельної «кампанії» О. Велемт писала: «... Душили їх (селян. – Авт.) по горлу. Побили їм морди, таскали жінок у льох, посадили їх, роздягнувши, у холодне приміщення, і такими методами вони цілу ніч мучили людей, так що тієї ночі четверо колгоспників-середняків покинули все й утекли. Та ніч схожа на часи махновщини... Коли я сказала, що ці методи невірні представники (влади. – Авт.) мене назвали підкуркульниця та зривник хлібозаготівлі...» [1, арк. 371 зв.]. До цього слід додати, що автора листа й інших активістів колгоспу, які не погодились з тим, щоб у селян відбирали останній хліб, керівництво сільради змістило з посад та виключило з рядів КП(б)У.

Треба сказати, що злочинні методи здійснення хлібозаготівель, які влада з гордістю називала «більшовицькими» – погрози, шантаж, побиття селян і таке інше – були повністю ідентичними як в українських селах, так і в місцях проживання національних меншин. Наведений нами приклад поправання елементарних людських прав не виняток, а «універсальний метод» організації хлібозаготівель, що застосовувався владою до населення сотень і тисяч українських, німецьких, польських, грецьких, а також інших національних сіл.

Репресивні методи вилучення у селян хліба супроводжувалися заходами економічного характеру. Села, яким не вдавалося виконати плани по хлібозаготівлях, обкладалися різними штрафами і заносилися на так звану «чорну дошку». В результаті чого у цих селах продаж промислових товарів повсякденного попиту припинявся, а мешканцям заборонялося виїжджати з населених пунктів, що, по суті, означало пряму економічну блокаду. Зазначимо до того ж, що рознарядки по хлібозаготівлях були настільки великими, що нерідко набагато перевищували кількість зібраного селянами хліба. На нереальність планів по заготівлі хліба звернули, зокрема, увагу делегати П'ятого пленуму виконавчого комітету Карл-Лібкнехтівського німецького національного району (серпень 1931 року). Виступаючи на пленумі, голова артілі «Пролетарій Ватерлоо» заявив: «Вся пшениця, крім засівматеріалу, вивезена під хлібозаготівлю до одного фунта, все ж план далеко не виконаний, і нема ніякої можливості виконати, так як цифри його перевищують фактичний врожай» [2, арк. 17]. В цих умовах «реалізація» планів хлібозаготівель означала б для селян тільки одне – неминучий голод. Для тих же, хто проживав у селах, що були занесені на «чорну дошку» і тому не міг знайти продукти харчування десь в іншому місці, виникала загроза голодної смерті.

Слід, однак, сказати, що у ці трагічні для України роки далеко не всі представники місцевої влади йшли на безоглядне виконання отриманих планів хлібозаготівель. Чимало голів сільрад і правління колгоспів, членів хлібозаготівельних бригад, керівників радянських та партійних органів районної та обласної ланки, ризикуючи в умовах тоталітарного режиму не тільки власним благополуччям, але, можливо, й життям, робили все, що було в їхніх силах, щоб якщо не нагодувати людей, то хоча б урятувати їх від голодної смерті. Подібна «жаліслива» позиція розглядалася організаторами хлібозаготівель як потурання «утриманським настроям» колгоспників, що, на їхню думку, могло поставити під загрозу виконання планів хлібозаготівель. Докори на адресу тих, хто ще «по-більшовицькому» не взявся за виконання хлібозаготівель, пролунали на вже згаданому нами пленумі виконкому Карл-Лібкнехтівського району, де зазначалося: «Виконання плану хлібозаготівель залежало від того, як на місцях зуміли організувати роботу, наприклад, по Гальбштадтській сільраді взялися по-більшовицькому за роботу, і тому план по продуктурах у колгоспах виконаний. Інакше в Карлсруєвській сільраді. В цій сільраді робітники, які працюють по хлібозаготівлях, самі шепотять, що плани нереальні, і це відбивається на їхньому виконанні...

У Вормській сільраді один колгосп (так у документі. – Авт.) роздав своїм членам по 18 пуд/ів/ пшениці, і сільрада на це не реагувала, але коли приїхали робітники з району, ця помилка виправлена». Далі в документі зазначалося: «Деякі уповноважені РВКу (Карл-Лібкнехтівського районного виконавчого комітету. – Авт.) гальмують деякою мірою хлібозаготівлю, наприклад, від уповноваженого в нашій (Вормській. – Авт.) сільраді правління колгоспів вимагали офіційного розпорядження на вивіз всього засів матеріалу під хлібозаготівлі. На таку вимогу уповноважений не міг відповісти. Такі уповноважені не допомагають роботі, а заважають» [2, арк. 16]. «Утриманські настрої» були відмічені також і в Ландауській німецькій національній сільській раді.

Нападаючи на тих, хто намагався врятувати людей від голоду, представники влади стверджували, що селяни просто не мають потреби в подібній «жалісливості», оскільки, мовляв, особливих проблем із забезпеченням населення продовольством не існує. Визначаючи, щоправда, що в «ряді районів» був «складний стан», зокрема, «недостатнє харчування» частини населення, власті, однак, заперечували найголовніше – те, що в країні лютував голод. За офіційною версією, в Україні якщо щось і мало місце, то зовсім не голод, а «симуляція голоду», інспіровані куркульством «голодні настрої» і таке інше. Про «провокаційні» дії «підкуркульників» читаємо у відповідній записці, яка була надіслана Культурно-пропагандистським відділом ЦК до секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева (серпень 1933 року). Як приклад «провокацій» класового ворога завідуючий Культурно-пропагандистським відділом ЦК М. Кіллерог наводив один з листів, що був надісланий до німецької республіканської газети «Дас Нойе Дорф». Доведений до відчаю від трагедії, що з ним сталася, селянин, німець за походженням, писав: «Я, Йоган Завадський, протестую проти брехні, що пише Німецька Центральна Газета. Невірно, що у нас є надлишок чого їсти. У нас у СРСР найбільший у світі голод та злидні. В нашому селі раніше було 103 родини, а зараз залишилось тільки 18: інші згинули, причому різали та їли дітей. Я сам задушив та з'їв свою трирічну доньку. Після цього у мене немає бажання жити. Все це приніс з собою радянський лад – за це ми можемо йому дякувати. ...Я нічого не боюся і даю свою адресу.

Поштовий відділ Івангород
Хортицького району, село Морозово
Йоган Завадський

Дайте відповідь на це «Німецькій Центральній Газеті» [3, арк. 36]. Переклад цього листа був надісланий до ЦК КП(б)У. Хоча ніяких спростувань фактів голодної смерті у селі Морозово влада навести не могла, проте в матеріалах Культурно-пропагандистського відділу ЦК, який розглядав цю «справу», лист Йогана Завадського було охарактеризовано як «контрреволюційний за своєю суттю та формою», а його автор отримав ярлик «підкуркульника».

Сталінський режим робив усе, щоб приховати від світової громадськості наслідки голодомору 1932–1933 років. Занадто вже різким був контраст між реаліями голоду та пропагандистським образом країни Рад, де, нібито, успішно будується «заможне» та «щасливе» життя і це не могло не викликати серйозного занепокоєння радянсько-партійної верхівки. З цього приводу розроблялися спеціальні директивні документи. Так, 13 березня 1933 року Політбюро ЦК КП(б)У приймає постанову «Про с/ело/ Старошведське», в якій, зокрема, зазначалося: «...доручити тов. Балицькому (нагадаємо – керівнику Державного політичного управління України) здійснити заходи щодо запобігання проникнення відомостей про випадки голодування у с. Старошведському за кордон» [4, арк. 189]. Доречно сказати, що це село входило до складу Старошведської національної сільської ради, в якій, окрім шведів, мешкали також німці, євреї та українці.

Однак «втаємничити» голод було неможливо. Про жахливе та злиденне життя писалося в численних листах, які люди намагалися передати в дипломатичні представництва Німеччини в Україні. Наведемо деякі з них. «...Я, Амаля Маух, звертаюся до комітету допомоги. Дорогі брати та сестри! Я самотня жінка, маю п'ять дітей та стару матір. Допоможіть нам, не дайте померти голодною смертю. Чоловіка засудили на 15 років та заслали на Північ. Ми тут без батьківщини, все у нас забрали, всюди нас переслідують. Допоможіть нам, врятуйте від загибелі» [5, арк. 4]. Подібний лист був також надісланий однією з мешканок села Петерсгаген Молочанського району. В ньому зазначалося: «...Дорогі браття у господі! Бог благословить вашу роботу, що Ви нам бідним допомагаєте. Ми до цього часу ще без хліба. Родина від недоїдання ослабла, чоловік помер, дітей у мене дев'ять душ, нас арештовували, грабували» [5, арк. 4]. Зазначені листи цитуються автором так, як вони подаються в доповідній записці ДПУ УСРР від 22 травня 1934 року.

В Німеччині та інших країнах виникають численні державні та громадські організації по наданню допомоги голодуючим у Радян-

ському Союзу. І слід сказати, що матеріальна допомога була значною. Величезне значення мала і моральна підтримка тих, хто постраждав у результаті сталінських господарських експериментів. За даними Державного політичного управління, до УСРР з квітня 1933 по квітень 1934 року була надіслана допомога у розмірі 487821 крб. золотом. Така допомога була призначена голодуючим Одеської, Дніпропетровської, Київської, Донецької областей та Молдавської АСРР. Причому матеріальну допомогу з Німеччини мали отримувати не тільки німці, а й люди інших національностей, що мешкали в тих населених пунктах або районах, де проживало німецьке населення.

Представники державних структур, різноманітних громадських організацій, а також і десятки тисяч простих людей з Німеччини, Канади, Америки, Великої Британії намагалися робити все, щоб врятувати від страждань та смерті голодуючих у далекій від них Росії. Проте влада вкрай негативно ставилася до такої допомоги, цинічно розглядаючи її як «антирадянську провокацію». У вже згадуваній нами доповідній записці ДПУ України «Про гітлерівську допомогу (22 травня 1934 року) В. Балицький писав: «Для посилення фашистського впливу серед німецького населення в Україні гітлерівський уряд приступив до надання організованої матеріальної допомоги німцям в УСРР, залучаючи до цієї роботи «Союз закордонних німців» (Аусланддейче) – філія німецької розвідки), що має зв'язки в німецьких колоніях України.

З метою максимального розширення цієї роботи в Німеччині утворюється ряд товариств, а саме: «Брати у нужді», «Фаст і Брілліант», «Комісія по пересилці пакетів у СРСР», «Центральний комітет німців Чорномор'я» та інші, на які покладається безпосередня робота по пересиланню в СРСР коштів...

Одночасно гітлерівський уряд через названі товариства організовує у фашистській пресі широку антирадянську кампанію про голод в Україні, влаштовує виставки фотознімків «голодуючих» та широко публікує провокаційні заяви німецького населення в Україні про допомогу» [5, арк.1–2]. Зрозуміло, що гітлерівський пропагандистський апарат не міг обминути такої нагоди, як використання проблеми голодомору в СРСР для моральної та політичної дискредитації сталінського режиму. Проте в будь-якому разі допомога, що надходила з Німеччини та інших країн, була реальною і могла сприяти якщо не подоланню цієї трагедії, то, принаймні, хоч в якійсь мірі, покращенню матеріального становища районів та окремих населених

пунктів, охоплених голодом. Важко уявити всю глибину морально-го падіння тих представників радянсько-партійного апарату, які за цих умов не тільки не намагалися врятувати людей, але й робили все, щоб примушувати голодуючих відмовлятися від так званої «гітлерівської допомоги» та передавати її на користь державі, а точніше – до МОДР (Міжнародної організації допомоги революціонерам). Про те, як здійснювалася «відмова» голодуючих від допомоги, свідчить лист начальника Політвідділу Аккаржанської машинно-тракторної станції Спартаківського німецького національного району М. Полянського, надісланого до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора (21 квітня 1934 року). В документі зазначалося: «Звертаюсь до вас з одним питанням, на мій погляд, дуже важливим, вирішити яке може тільки Центральний Комітет. Мова йде про відкриті знахабнілу фашистську вербовку сил у нашому німецькому національному районі. Коротко справа ця зводиться до такого: ще з минулого року Німецьке фашистське «Товариство допомоги голодуючим німцям СРСР» почало надсилати колгоспникам нашого району індивідуальні перекази на «Торгсін». На мій телеграфний шифрований запит тов. Каганович запропонував нам шляхом постановки масової роботи добитися відмови колгоспників від цієї допомоги та передачі цих грошей на користь ЦК МОДР. Ми так і зробили: колгоспники відмовлялися від цих грошей, передаючи їх МОДРу, і в досить ввічливій, але переконливій формі повідомляли про це в Берлін» [5, арк. 1]. Вимушені «відмови» від закордонної допомоги ще більше погіршили стан голодуючих в Україні.

Руйнація самобутньої господарської системи німецьких сільсько-господарських колоній, бузувірське проведення хлібозаготівель, трагедія голоду 1932–1933 років – такими були результати аграрної політики тоталітарного режиму.

Бібліографічні посилання

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві. – Ф. 1, оп. 8, спр. 117. (Далі – ЦДАВОВУ).
2. ЦДАВОВУ. – Ф. 1, оп. 7, спр. 1107.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 2130 (Далі – ЦДАГОУ).
4. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 16, спр. 9.
5. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 101, спр. 1393.